

Jan Dalberg, lækni og granskari:

Ósunnir livivannar ein orsök til hoga títtleikan av krabbameini

– Alla staðni í verðini fellur títtleikin av krabbameini í maga og gørnunum, uttan í Føroyum, har títtleikin er stórur bæði hjá mannfolki og konufólki. Og tað hevur greitt nakað at gera við ósunnan mat og livivana, sigur Jan Dalberg, ið um vikuskiftið helt fyrilestur um krabbameinssjúkur í Føroyum

TURID KJØLBRO

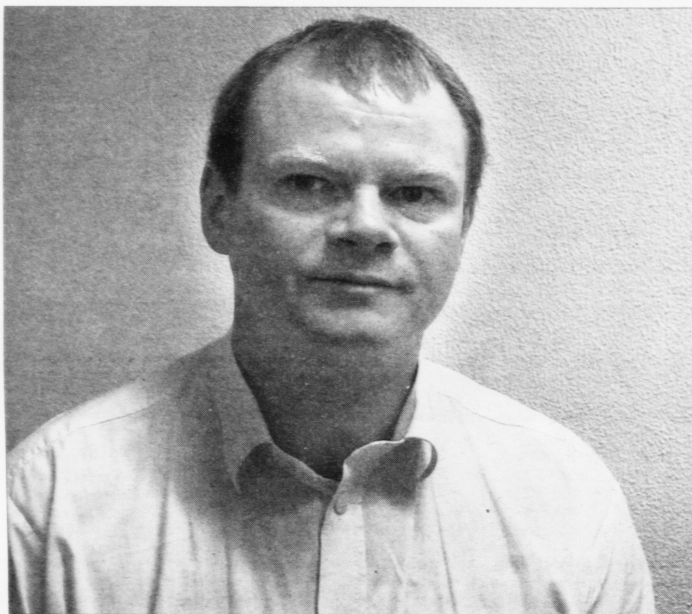
Tað eru nógv viðurskifti, ið gera seg galdandi, tá ið miðurstøður skulu gerast burtur úr granskingini innan ymsar sjúkur. Sama er galdandi innan krabbamein, ið er orsök til fjórða hvørt deyðsfall í Føroyum.

Títtleikin innan krabbamein í langa og baktarmi er lægri í Føroyum enn eitt nú í Danmark. Krabbameinstilburður innan andrasina liggja um 15% av samlaðu títtleikanum, og tað er á sama stigi sum í Danmark, men í Føroyum er hesin títtleikin nógv vaksandi. Ofta hendir tað sama í Føroyum sum í hinum Norðurlondunum, men bara eitt sindur seinni. Eftir kriggið byrjaðu konufólk at roykja og tað hevur greitt eina ávirkan á vaksandi títtleikan av lungnakrabbameini nú.

– Vit eiga at gera fyrirbyrgjandi tiltøk, serliga ætlað ungfólki og skúlanæmingum, og tað eru krabbameinsfeløgini sjálvsagt hugað fyrri. Hinvegin siggja vit, at fyrirbyrgjandi herferðir ikki munað nóg væl, tí vit kunnu staðfesta, at tey ungu halda ikki uppát at roykja hóast tey vita og fáa sagt fleiri ferðir, at tað er skaðiligt at roykja. Sum foreldur noyðast vit at vera ein góð fyrmynd. Eisini politikarar, skúli og samfelag sum heild eiga ein leiklut hesum viðvíkjandi. Tí er tað ein samlað strategi, sum má leggjast, sigur Jan Dalberg, lækni og granskari.

Heimsmet

Krabbamein í maga er nógv



– Føroyingar liva ógvuliga ósunt, eta feitan og saltan mat, og tað ávirkar ymisk sløg av krabbameini. Í so máta eru vit ikki serliga tilvitað, sigur Jan Dalberg.

Mynd: Jens Kristian Vang

hægri millum føroyingar enn millum danir, men títtleikin er uppaftur størri í Íslandi.

– Innan nógvar krabbameinssjúkur líkist føroyska myndin meiri øðrum Norðurlondum enn Danmark. Men innan krabbameinssjúkur millum menn er títtleikin hægri í Føroyum enn í Danmark. Taka vit krabbamein í steinum til dømis hevur Danmark heimsins hægsta títtleika og tað sær út til, at vit liggja á sama

stigi, kanska hægri. Ein teori í Danmark hesum viðvíkjandi er, at danskir menn eru meiri ávirkaðir av hormonum enn aðrir norðbúgar, eitt nú av skaðakyktaetri sum verður brúkt í landbúnaðinum. Vit hava ómetaliga góðar møguleikar at kanna hetta í Føroyum í mun til onnur lond, tí vit hava onga dálking sum so av verksmiðjum og øðrum. Í Føroyum er ógvuliga reint og er talan um dálking er tað í sjónum. Har hava vit møgu-

leika at samstarva við Fiskirannsóknarstovuna og kanna fiskin, sigur Jan Dalberg, ið leggur afturat, at krabbamein í steinum telst millum tær krabbameinssjúkurnar, ið eru lættast at lekja.

– Tað, sum er rættiliga keðiligt, er, at alla staðni í verðini fellur títtleikin av krabbameini í maga og gørnunum, uttan í Føroyum, har títtleikin er stórur bæði hjá mannfolki og konufólki. Ein teori kann vera, at før-

oyingar altíð eru 10 ár seinni enn onnur lond. Hesar krabbameinssjúkurnar hava nakað við livivannar og nýttmans samfelagið at gera. Vit eta feitari og saltari mat enn onnur, tað kann vera ein grund til títtleikan, men ikki til, hvi títtleikin ikki minkar. Vístfrøðiliga rákið í Danmark og aðra staðni, ið hevur ført við sær, at fólk eta meiri vístfrøðiliga frukt og grønmeti, er greitt ein frágreiðing til minkandi títtleikan har, umframt reinføði í vatninum. Vístfrøðiliga rákið er ikki rættiliga rímið við her.

– Vit vita, at summar bakterier í vatninum kunnu elva til krabbamein í maganum og tær bakteriar hava vit kannað í Føroyum í fjør, men úrslitið av hesum kanningum visir, at títtleikin av hesum ávum ikki er hægri enn aðra staðni.

Fiskur fyrirbyrgjandi

Títtleikin av krabbameini í langanum í Føroyum er lítill og er væl lægri enn í Íslandi, Svøríki og Noregi. Tað er trupult at siga, um tað at vit eta nógv fisk er orsök, tí íslendingar eta jú eisini nógv fisk og har er títtleikin eitt sindur hægri. Tað einasta, vit kunnu vísa á heilt vist, sum er fyrirbyrgjandi, er fiskaojla. Hinvegin liva føroyingar ógvuliga ósunt og tað ávirkar ymisk sløg av krabbameini. Vit sita nógv í bili sjálv um talan er um stuttar teinar. Frá 1959 til 1986 vaks talið á bílum tveir til 390 bílar fyrri hvørji túsund fólk, og so høgt er tað onga aðra staðni. Fyri 50 árum síðani vóru kvinnur og menn ógvuliga

virkin fysiskt í mun til í dag, nú alt er nýttímansgjørt. Nógva hava sitandi arbeiði og iðka ikki motión. Í so máta eru vit ikki serliga tilvitað, sigur Jan Dalberg.

Sum skilst spæla nógva viðurskifti inn, tá ið orsøkir skulu finnast fyrri títtleikan av sjúkum. Tá ið so nógva bríggi spæla inn, hvussu verður myndin tá eftirfarandi?

– Hetta er ikki annað enn ábendingar, og út frá ábendingum fara vit víðari. Og har koma vit inn á skráseting, ið er mitt hjartabarn. Hava vit onga skráseting, koma vit ongan veg.

Við sviðusoð

Føroyskir krabbameinssjúklingar eru nær tengdir at danska heilsuverkinum, tá ið tað snýr seg um stráluviðgerð. Men í mun til danir eru føroyingar í eini betri støðu, tá ið tað snýr seg um at koma undir skurð og at fáa kemoviðgerð, tí bíði-tíðin er so at siga eingin.

– Føroyingar mugu biða líka leingi sum danir eftir stráluviðgerð. Frá tí fólk eru skurðviðgjørð skulu í mesta lagi tveir vikur ganga, áðrenn tey sleppa í stráluviðgerð, men sum er ganga í minsta lagi tveir mánaðir, og tað er alt ov leingi. Og tað er orsakað av sparringum í danska heilsuverkinum. Sjálv viðgerðin er góð, men tað munar lítið, um fólk ikki sleppa í viðgerð, sigur Jan Dalberg.

Deydstíttleikin hjá donum við krabbameini er 20% hægri í mun til í Svøríki og Noregi.

Skráseting er lykilin til sjúkurnar

– Endamálið við skrásetingini er at gagna fólkinum, og at skipa fyrri fyrirbyrgjandi tiltøkum. Vit koma ongan veg, so leingi vit onga skráseting hava. Tað merkir, at vit hava einki yvirlikt yvir, hvat hendir innan krabbameinssjúkur í Føroyum, sigur Jan Dalberg

TURID KJØLBRO

Fjórdi hvør føroyingur doyir av krabbameini, men hóast føroyska heilsuverkið kennir henda veruleika, metir tað seg ikki hava orku og ráð til at skráseta tilburðirnar av krabbameini. Og so leingi eingin skráseting fer fram, vita vit ikki, hvussu títtleikin innan ymsu krabbameinssjúkurnar er, hvussu sjúkurnar ferðast, og um sjúklingar fáa nóg góða og røttu viðgerð.

– Hava vit onga skráseting, koma vit ongan veg, og

tað merkir eisini, at vit hava einki yvirlikt yvir, hvat hendir innan krabbameinssjúkur í Føroyum. Fleiri sjúklingar fáa nú viðgerð í Føroyum í mun til fyrr, tá ið viðgerðin fór fram í Danmark, men sum er kunnu vit ikki tryggja, at viðgerðin er á sama stigi sum aðra staðni ella á nóg góðum stigi, tá ið eingin skráseting er. Tað er avgjørt avgerandi fyrri viðgerðina í framtíðini og fyrri at tryggja at fólk fáa røttu viðgerðina, at vit skipa eina skráseting, sigur Jan Dalberg, lækni.

Jan Dalberg er lækni á Ríkissjúkrahúsini í Danmark og hevur í nokur ár granskað krabbameinstilburðir í Føroyum. Hann hevur nærlisið 60.000 sjúkr-ajournalir fyrri at gera eina mynd av krabbameinstíttleikanum. Journalirir ganga aftur til 1960 og fram til 1995. Síðani 1995 er einki skrásett hóast lóg kom í gildi miðskeiðis í áttati-árunum, ið álegði læknum skyldu til at skráseta allar krabbameinstilburðir.

– Endamálið við skrásetingini er at gagna fólkinum,

og at skipa fyrri fyrirbyrgjandi tiltøkum. Av tí at eingin skráseting er, eru eingir møguleikar fyrri at rætta nakað, mannagongir, viðgerð og annað, eingin gransking kann fara fram, og tað ber ikki til at arbeiða við fyrirbyrging, sigur Jan Dalberg.

Pappírsrúgva

Hóast onga skráseting boða sjúkrahúsini í Klaksvík og í Suðuroy frá, hvørja ferð ein tilburður av krabbameini verður staðfestur, men hesar fráboðanirnar

enda í eini stórar pappírsrúgvu. Allir tilburðirnar av krabbameini í árunum frá 1995 til dagin í dag liggja tiskil og biða eftir at verða tastaðir inn á teldu. Átlanin var fyrri nokrum árum síðani, at ein telda skuldi standa á eini starvsstovu á Landsjúkrahúsini, har allir fráboðaðu tilburðirnar vóru skrásettir so við og við, men henda átlanin er ongantíð vordin til veruleika, hóast Jan Dalberg ferð eftir ferð hevur heitt á avvarðandi leiðslu um at fáa hana í lag.

– Tað er heilt einfalt ein spurningur um raðfesting, tí dyrt er tað ikki. Einasta, ið krevst er ein telda, og ein skrivara, sum skrásetir tilburðirnar uml. 2 tímar um vikuna. Tað snýr seg um umleið ein tilburður triðja hvønn dag og tað tekur onga tíð at tasta inn á teldu. Sjálvt India og Afrika hava skráseting av krabbameini. Eg havi kortini góðar vónir um, at tað fer at bera til. Tað kann ikki annað, sigur Jan Dalberg.